

Dr Mirko Pak (Ljubljana)

SOCIJALNO-GEOGRAFSKA DIFERENCIJACIJA U GRADOVIMA SLOVENIJE

I.

Socijalna diferencijacija stanovništva prati naše gradove već od samog njihovog početka. Veoma je produbila i raširila socijalnu diferencijaciju industrijalizacija, a dalje jake promene doneo je brz razvitak naših gradova u poslednjih dvadeset godina. U prošlosti socijalna diferencijacija u slovenačkim gradovima nije izazivala širenja gradske teritorije ili njihove unutrašnje transformacije. Obe pojave su nastupile kasnije kad su se počeli rešavati različiti gradski razvojni problemi jeftinim načinom i u posleratnim godinama prilikom opšteg pomanjkanja kapitala. Socijalna diferencijacija je tada unela u gradski razvoj nove načine iskorištavanja prostora i nove građevinske strukture koji su u sklopu određenog stupnja tehničkog razvoja (automobilizam), ekonomskog razvojnog stanja i pomanjkanja građevinskih površina postali vrlo teško rešljiv problem i zapreka za moderno uređenje gradskog prostora. Nastupila je potreba za spoznavanjem socijalnih struktura kao nosilaca prostornih procesa te potreba za njihovo uključivanje u zajednički skup elemenata pri uređivanju gradskog prostora.

Čovek iskorištavanjem menja gradski prostor, a time menja i vrednost prostora unutar samog grada. Razvoj gradova jača stare i dovodi nove funkcije i delatnosti u pojedine delove grada, pa se istovremeno menja i vrednost pojedinih gradskih delova kao stambenih četvrti. Tamo gde se jačaju pojedine delatnosti stambena funkcija opada, da bi se preselila u nove, kvalitetno bolje predele, najčešće na ivicu gradskog prostora. Pri tom horizontalnom premeštanju stanovništva ne saraduje čitavo stanovništvo podjednako intenzivno i u istim pravcima, već to zavisi od starosne, socijalno-ekonomske strukture stanovništva i od niza drugih struktura. U prvi plan dolazi socijalna struktura stanovništva kao onaj element transformacije koji se javlja u fizionomiji i starih i novih gradskih delova i u kvalitetnim razlikama iskorištavanja opšteg gradskog i užeg stambenog prostora.

Razvoj gradskih aglomeracija u najrazvijenijim zemljama, a posebno u SAD, su uzrokovali potrebu za istraživanjem unutrašnjih gradskih struktura i njihovih transformacija. Istraživanja su bila u početku više ekonomskog karaktera, geografski aspekt u njima bio je zastupljen najviše puta prostornom distribucijom ekonomskih faktora i njihovih posledica. U izučavanju funkcije stanovništva u gradskom prostoru istakla se je posebno

sociologija, sa svojim izučavanjem ponašanja čoveka u pojedinim delovima gradskog prostora i nekim njegovim opštim demografskim osobinama.

S ekonomskom ekspanzijom došla je i u evropsku sferu, pored ekonomske, i sociološka determinanta izučavanja čoveka u gradu, što se najbolje uočava u referatima sa simpozija u Amsterdamu 1966. godine.¹

Tek poslednjih deset godina ovaj aspekt proučavanja gradskog prostora dobija sve više geografski karakter. Brzi razvoj evropskih gradova (naročito većih) donosi sa sobom teške probleme transformacije gradskog prostora kao središta čovekove delatnosti. U sklop izučavanja gradskog prostora za praktične upotrebe sve jače su uključeni geografi, koji su sociološki aspekt, na kome ti radovi još uvek baziraju, proširili na prostorne učinke transformacije populacijske i ekonomske strukture grada. Metode takvih geografskih radova sintetički je prikazao Schäffer.²

Pre pet godina prva socijalno-geografska istraživanja populacijskih struktura i njihovog odnosa prema gradskom prostoru zahvatila su i gradove Slovenije. Izrađena su bila tri elaborata za potrebe prostornog planiranja. Ta i druga proučavanja obuhvatila su manje predele ovih slovenačkih gradova: Ljubljane, Maribora, Celja, Murske Sobote, Kamnika, Kopra, Novog Mesta, Jesenica, Škofje Loke i Ravna. Ukupno je bilo proučavano 33 područja u deset slovenačkih gradova³. Ova socijalno-geografska izučavanja strukture stanovništva i zgrada u gradovima obuhvataju obiman kompleks različitih međusobno uzročno povezanih elemenata, od kojih smo izabrali one koji mogu dati najneposrednije odgovore na sledeća pitanja: Kakva je prostorna distribucija socijalne strukture u gradu, kakav je odnos među socijalnom strukturom i strukturom zgrada, kakvi su pravci dosadašnje transformacije i kakve su tendencije transformacije socijalne strukture u vezi sa promenama vrednosti pojedinih delova grada i njihovih funkcija, i uticaj socijalne diferencijacije na fizionomiju stambenih delova grada.

Osnovni elementi naših istraživanja bili su struktura zgrada, struktura populacije u okviru domaćinstva, mobilnost stanovništva pojedinih socijalnih grupa, odnos socijalnih grupa prema stanovima i stambenom ambijentu, reagiranje socijalnih grupa u ambijentu, transformacija socijalne strukture i transformacije strukture zgrada. Najviše pokazatelja u okviru nabrojanih elemenata bilo je moguće utvrditi samo direktnim anketiranjem stanovništva i kartiranjem načina i kvaliteta iskorištavanja prostora.

1. Urban Core and Inner City. Proceedings of the International Study Week, Amsterdam, September 1966. Leiden 1967.

2. H. Schäffer: Neuere stadtgeographische Arbeitsmethoden zur Untersuchung der inneren Struktur von Städten. Berichte zur Deutschen Landeskunde, Bad Godesberg, sv. 2, br. 41, 1968. str. 277—317.

3. Mirko Pak a) Socijalno geografska transformacija nekaterih mestnih četrti Ljubljane in Maribora. Geografski vestnik XXXIV, 1967. Ljubljana 1968. Str. 123 do 142.

b) Strukturalna in fiziognomska analiza transformacije delov nekaterih mestnih četrti Maribora — socialno geografska raziskava. Časopis za zgodovino in narodopisje 4 (XXXIX), letnik 1968. Založba Obzorja Maribor. Str. 223—235.

c) Sodobni procesi v preoblikovanju mestnih četrti. Zbornik na 8. kongres na geografite od SFRJ vo Makedonija od 9. 9. do 14. 9. 1968. Skopje 1968. Str. 285—296.

d) Nekateri elementi geografskega razvoja naselja Ravne po letu 1945. Jugovzhodna Koroška, Ljubljana 1970. Str. 107—120.

e) Notranja regionalna diferencijacija v mestih Slovenije — na primeru Ljubljane in Maribora. Biro za regionalno prostorsko planiranje. Ljubljana str. 25.

Ovaj prikaz socijalno geografske diferencijacije u gradovima Slovenije baziraće se na prostornoj distribuciji socijalnih grupa u procesu. Domaćinstva su po delatnosti nosioca domaćinskog lista raspoređena u šest grupa: 1. domaćinstva penzionera, 2. domaćinstva nekvalifikovanih radnika i pomoćnih službenika, 3. domaćinstva kvalifikovanih radnika i odgovarajućih službenika u rangu administratora, 4. domaćinstva službenika sa srednjom školskom spremom, 5. domaćinstva zanatlija i 6. domaćinstva službenika sa višom i visokom školskom spremom i na rukovodećim položajima.

Svih trideset područja u deset gradova, koje smo ovamo uključili, podeljeno je po prevladavajućem udelu pojedinih socijalnih grupa na pet kategorija:

- 1) područje sa više od 40 % domaćinstava penzionera;
- 2) područje sa 30—40 % domaćinstava penzionera;
- 3) područje sa više od 50 % domaćinstava nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika;
- 4) područje sa više od 40 % domaćinstava službenika sa srednjom ili višom odnosno visokom školskom spremom;
- 5) područje bez izrazito prevladavajućeg udela bilo koje socijalne grupe.

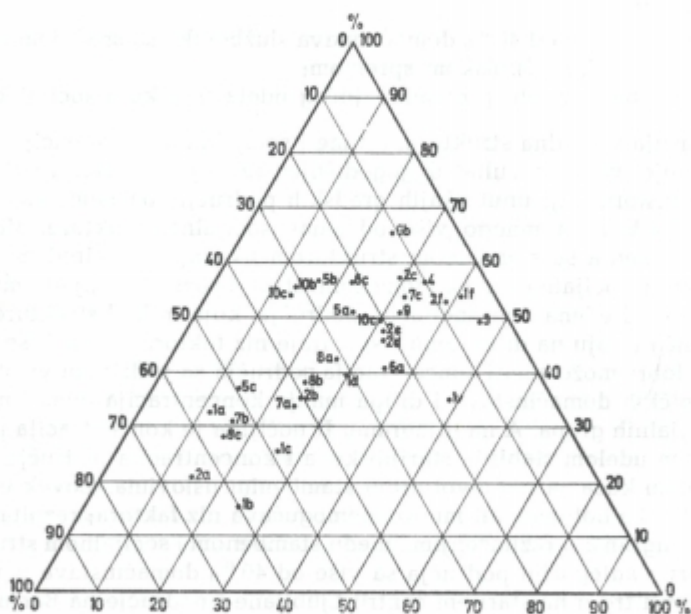
Sadašnja socijalna struktura, a time i socijalna diferencijacija nije trenutno stanje, već je rezultat dugogodišnjeg razvoja i stepen u daljem razvoju i transformaciji unutrašnjih gradskih područja, pa pomenuta kategorizacija predstavlja mnogo više od same socijalne strukture. Već samo neka upoređenja sa stambenom strukturom ukazuju na određene procese povezivanja socijalne sa ekonomskom strukturom. Na dijagramu I i II uočljiva je određena diferencijacija područja, koja je kod strukture zgrada mnogo jača i koju na dijagramu I smanjuje niz faktora. Pa ipak se na dijagramu I dobro može uočiti koncentracija područja sa priličnom visokim udelom radničkih domaćinstava i druga manja koncentracija domaćinstava iz triju socijalnih grupa. A na dijagramu II uočljiva je koncentracija područja sa visokim udelom slabijih, starijih kuća i koncentracija područja sa visokim udelom kuća sa najpovoljnijim stambenim uslovima. Čovek uvek želi od slabijeg ka boljemu, ali mu to onemogućava niz faktora; rezultat se vidi na oba dijagrama u razilaženjima među stambenom i socijalnom strukturom.

U *prvu kategoriju* područja sa više od 40 % domaćinstava penzionera ulazi Gornji trg u najstarijem centru Ljubljane i područje na Barju u Ljubljani, a u Celju područje starih radničkih zgrada pored Cinkarne. Ova tri područja obuhvatila su i naša istraživanja u »Socijalnim deformacijama u gradovima Slovenije«, pa su dakle to područja sa najslabijom socijalnom strukturom, i možemo ih uvrstiti već u određeni stepen slama. Osnova današnjoj socijalnoj strukturi ovih područja je genetskog izvora, i to kao posledica položaja u okviru čitave gradske strukture i zbog toga određenih promena u vrednosti stambenih zgrada i ambijenta. Stambene zgrade u sva tri područja ulaze u kategoriju običnih porodičnih kuća i starih velikih stambenih kuća i baraka.

Uz visok udeo domaćinstava penzionera veže se visok udeo domaćinstava radnika sa čak preko 20 % domaćinstava nekvalifikovanih radnika na Gornjem trgu i u Celju. Određena struktura kuća onemogućava adaptacije, a pored toga su fizički uslovi zbog zagađenog vazduha u Celju naj-

nepovoljniji. Na jugu Ljubljane, gde je zbog raspoložljivog prostora transformacija moguća, boravi 42 % domaćinstava kvalifikovanih radnika, a udeo domaćinstava nekvalifikovanih radnika se smanjuje. Brojne transformacije kuća u tom području ukazuju na promenu vrednosti gradskog prostora i to zbog brzog prostornog razvoja.

I tendencije daljeg razvoja te transformacije strukture, koje su konstatirane na osnovi komparacije profesionalne strukture prošlih i sadašnjih stanovnika, na osnovi komparacije profesije roditelja i njihove dece, zadovoljstva sa stanom i okolinom, a i na osnovu tendencije realnih mogućnosti preseljavanja, ukazuju na dalje utvrđivanje sadašnje strukture, sa povećanjem udela domaćinstava penzionera i nekvalifikovanih radnika na Gornjem trgu i u Celju, a ujedno i stagnaciju udela domaćinstava penzionera i porasta udela domaćinstava kvalifikovanih radnika u području na jugu Ljubljane.

Struktura domaćinstava

(Objašnjenje u priloženoj legendi)

a = Domaćinstava penzionera

b = Domaćinstava nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika

c = Domaćinstava službenika i zanatlija

The Structure of Households

(Texts to accompany graphs in the legend)

a = The Pensioners' Households

b = The Households of Unqualified and Qualified Workers

c = The Households of Officials and Handicraftsmen

Lokacija proučavanih područja u gradovima Slovenije

Oznake na dijagramima	Lokacija proučavanih područja	Kategorizacija u referatu
1 a	Ljubljana — predeo severno od Samove ulice.	4
1 b	Ljubljana — predeo između Samove ulice na severu i železnice na jugu.	4
1 c	Ljubljana — centar grada između železnice na severu i Aškerčeve ulice na jugu, Titove na zapadu i Miklošičeve ulice i Ljubljanice na istoku.	4
1 d	Ljubljana — predeo južno od Aškerčeve ceste i Ljubljanice do Opekarske ulice na istoku.	5
1 e	Ljubljana — Gornji trg, deo srednjovekovnog središta grada.	1
1 f	Ljubljana — predeo na južnom rubu grada.	1
2 a	Maribor — severozapadni deo grada na levoj obali Drave.	4
2 b	Maribor — središte grada između Slovenske i Mladinske ulice na levoj obali Drave.	4
2 c	Maribor — srednjovekovno središte grada između Glavnoga trga i Slovenske ulice.	3 a
2 d	Maribor — predratno radničko predgrađe na desnoj obali Drave.	2 b
2 e	Maribor — predeo jednostambenih kuća uz Radvanjsku cestu na jugu grada.	2 b
2 f	Maribor — najstarije gradsko jezgro između Glavnog trga i Drave.	2 a
3	Celje — predeo pored industrije između Mariborske ceste i železnice.	1
4	Jesenice — predeo stambenih kuća pored železare.	2 a
5 a	Koper — najstariji agrarno-ribarski deo grada.	3 b
5 b	Koper — središte grada između Prešernove i Kidričeve ulice i Bulevara JLA.	3 b
5 c	Koper — Novo predgrađe Semedela.	4
6 a	Kamnik — najstarije središte grada.	2 b
6 b	Kamnik — transformirano agrarno predgrađe na jugu.	3 a
6 c	Kamnik — noviji predeo na jugu grada.	3 b
7 a	Murska Sobota — zapadno predgrađe jednoobiteljskih kuća izgrađeno nakon 1945. godine.	4
7 b	Murska Sobota — transformirano središte grada.	4
7 c	Murska Sobota — agrarni predeo na severoistočnom rubu središta grada, koje je u početnoj fazi transformacije	2 a
8 a	Novo Mesto — staro gradsko središte	5
8 b	Novo Mesto — predeo jednoobiteljskih kuća — Grm.	4
8 c	Novo Mesto — predeo modernih zgrada na severnom rubu grada.	4
9	Ravne — staro gradsko središte u dolini Meže.	2 a
10 a	Škofja Loka — srednjovekovno središte grada.	2 b
10 b	Škofja Loka — predeo jednoobiteljskih kuća na severu, Demšarevo naselje.	3 b
10 c	Škofja Loka — najnoviji predeo modernih zgrada i jednostambenih kuća na zapadu, Groharevo naselje.	3 b

The Location of Sample Areas in Slovenian Towns

Legend on Diagrams	The location of Sample Areas	Categories used in the paper
1 a	Ljubljana — the area to the North of Samova street	4
1 b	Ljubljana — the area between Samova street and the railway to the South	4
1 c	Ljubljana — the centre of the city lying between the railway to the North and Aškerčeva street to the South viz. between Titova street to the West and Miklošičeva street to the East	4
1 d	Ljubljana — the area to the South of Aškerčeva street, between Ljubljana river and Opekarska street	5
1 e	Ljubljana — the Gornji trg area, part of the mediaeval city-core	1
1 f	Ljubljana — the southern fringe of the city	1
2 a	Maribor — the north-western part of the town on the left bank of the Drava river	4
2 b	Maribor — the city centre between Slovenska and Mladinska streets on the left bank of the Drava river	4
2 c	Maribor — the mediaeval part of the town between Glavni trg (main square) and Drava river	3 a
2 d	Maribor — the pre-war workers' suburb on the right bank of the Drava river	2 b
2 e	Maribor — the area of detached houses along Radvanjska street to the South of the town	2 b
2 f	Maribor — the oldest part of the city-core between Glavni trg (main square) and Drava river	2 a
3	Celje — the area adjacent to the industrial zone (between Mariborska street and the railway line)	1
4	Jesenice — the housing area adjacent to the steel-works	2 a
5 a	Koper — the oldest part of the town (originally inhabited by farmers and fishermen)	3 b
5 b	Koper — the centre of the old city between Prešernova and Kidričeva streets and the Army Boulevard	3 b
5 c	Koper — the new suburb of Semedela	4
6 a	Kamnik — the historical core-area	2 b
6 b	Kamnik — the partly rebuilt agricultural suburb to the south of the old core-area	3 a
6 c	Kamnik — the newest part of the town in the South	3 b
7 a	Murska Sobota — the western suburb, built-up, after 1945, with detached houses	4
7 b	Murska Sobota — the town centre, strongly transformed	4
7 c	Murska Sobota — the agricultural part of the town on the Northeastern fringe	2 a
8 a	Novo mesto — the old town-core	5
8 b	Novo mesto — the area of detached houses at Grm	4
8 c	Novo mesto — the area to the north of the town built-up with blocks of flats	4
9	Ravne — the old part of the town in the valley of Meža	2 a
10 a	Škofja Loka — the old mediavel town-core	2 b
10 b	Škofja Loka — the area of detached houses to the north (Demšarjevo naselje)	3 b
10 c	Škofja Loka — the newest part of the town (blocks of flats and row-houses at Groharjevo naselje)	3 b

U drugu kategoriju ulazi osam područja sa 30 do 40 % domaćinstava penzionera. Ovu kategoriju možemo podeliti na dve potkategorije:

- a) na područje sa više od 50 % domaćinstava radnika
- b) na područje sa više od 20 % domaćinstava službenika i zanatlija, dakle najviših socijalnih grupa.

U prvu potkategoriju ulaze još tri područja koja smo proučavali kao područja sa deformiranom socijalnom strukturom: to su starogradsko jezgro u Mariboru, stari gradski deo u Ravnama i Jesenicama, a pored tih još i najstariji seljačko-radnički deo Murske Sobote. U toj grupi su dakle područja sa najstarijima, seljačkim, običnim i jednoobiteljskima i starim velikim stambenim zgradama. Za sva četiri područja zajednički je udeo domaćinstava nekvalifikovanih radnika nešto ispod 20 % i više od 35 % domaćinstava kvalifikovanih radnika.

Diferencijacije između područja nastupaju u mogućnostima transformacije stambene strukture, što se odražava naročito u odseljavanju i doseljavanju mladog stanovništva. Staro jezgro u Mariboru i zagađena atmosfera pored železare u Jesenicama vode povećanju udela domaćinstava penzionera i nekvalifikovanih radnika. Bolji položaj područja u Ravnama i u Murskoj Soboti odražava se u većem udelu domaćinstava najviših triju socijalnih grupa (15%), u transformaciji zgrada, u gradnji novih jednoobiteljskih kuća (vila) i solitera. U centru Murske Sobote se tako menja iskorišćavanje zemljišta od agrarnog prema urbanom.

Druga potkategorija sa 30 do 40 % domaćinstava penzionera obuhvata stara gradska jezgra u Kamniku i Škofjoj Loki bez ikakvih mogućnosti adaptiranja i novogradnje, i dva radnička predgrađa na jugu Maribora, sa relativno povoljnom stambenom strukturom i mogućnostima adaptacije. Razlike u vrednosti tih područja pokazuju se u razlikama među udelom dviju grupa radničkih domaćinstava. Osobito nizak udeo (5,8 %) domaćinstava nekvalifikovanih radnika ima najpogodnije područje u Mariboru sa 47 % obiteljskih kuća. U tom primeru socijalna struktura je posledica lokacije u okviru grada i njegove geneze.

U treću kategoriju ulazi sedam područja sa više od 50 % radničkih domaćinstava, dakle sa jako naglašenom radničkom socijalnom strukturom. I ova kategorija se može podeliti na dve potkategorije:

- a) sa manje od 20 % domaćinstava najviših triju socijalnih grupa
- b) sa više od 20 % domaćinstava najviših triju socijalnih grupa.

U ovu kategoriju ulaze po dva područja iz Kamnika, Kopra i Škofje Loke i jedno iz Maribora. Ova četiri grada imaju jako razvijenu industrijsku funkciju, a Kamnik i Škofja Loka leže u neposrednoj blizini drugih jakih industrijskih centara. Ni jedno od tri izučavanih područja u Murskoj Soboti i Novom Mestu i šest područja u Ljubljani ne ulazi u ovu kategoriju, sa ovako jakim udelom radničke strukture. Ove kvalitetne diferencije u socijalnoj strukturi pojedinih gradova u velikoj su meri posledica privredne strukture samih gradova i šire regionalne strukture.

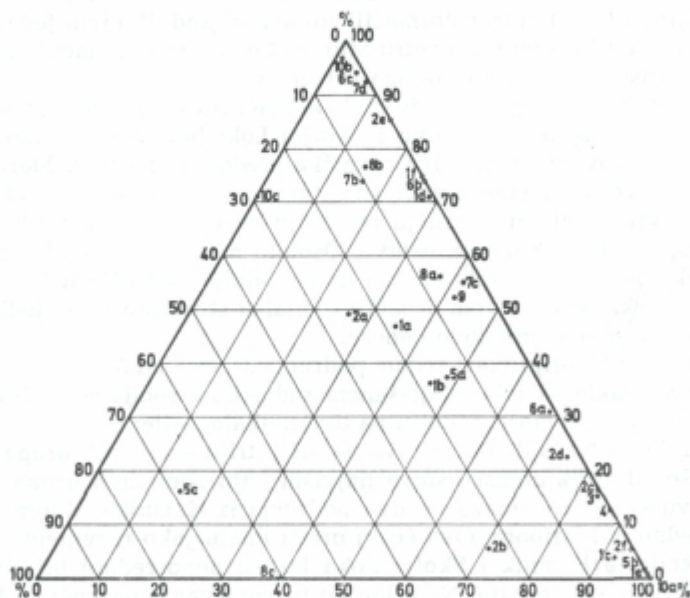
U prvu potkategoriju ulaze Spodnje Perovo na jugoistočnoj ivici Kamnika i deo starog središta Maribora. Za ova dva područja karakterističan je visok udeo domaćinstava nekvalifikovanih radnika.

U drugoj potkategoriji su područja obiteljskih kuća (vila) na jugozapadnoj ivici Kamnika i u Škofjoj Loki, dva područja običnih obiteljskih kuća u centru Kopra i područje najnovijih velikih stambenih zgrada u Škofjoj Loki. Sva ova područja sa više od 35 % domaćinstava kvalifikovanih radnika slična su samo po socijalnoj strukturi, a u svim ostalim ele-

mentima unutrašnje i vanjske strukture razlike su među njima vrlo velike. Čak 23 % domaćinstava nekvalifikovanih radnika živi u najstarijem području Kopra iznad luke. Tamo postoji mogućnost adaptacije, pa se zbog toga socijalna struktura ipak polako poboljšava. Uopšte su sve to područja sa relativno povoljnom socijalnom strukturom i mogućnostima adaptacija — transformacija stambene strukture, u smislu prilagođavanja ekonomskoj strukturi stanovništva. Takve tendencije razvitka uslovlilo je jako doseljavanje.

Četvrta kategorija obuhvata sva područja sa više od 40 % domaćinstava najviših triju socijalnih grupa. U Ljubljani su tri takva područja, u subregionalnim centrima, Murskoj Soboti i Novom Mestu, nalaze se dva, a u Mariboru i Kopru po jedan.

Razlike su u strukturi zgrada između tri područja u Ljubljani evidentne, jer su to područja sa pretežnim udelom jednoobiteljskih kuća (vila) i solitera, područje mešovite strukture zgrada i homogeno područje starih velikih stambenih zgrada. I pored velikih razlika u strukturi zgrada pokazuju se u socijalnoj strukturi samo dve razlike. U najmlađem području pre-

Struktura kuća

(Objašnjenje u priloženoj legendi)

- a = Seljačke kuće, stare stambene kuće, barake
- b = Obiteljske kuće, vile
- c = velike stambene kuće i soliteri

The Structure of Buildings

(Texts to accompany graphs in the legend)

- a = Farmers' Cottages, Old Tenement Houses, Shacks
- b = Detached Houses, Villas, Semidetached Houses
- c = Blocks of Flats

težno obiteljskih kuća i solitera udeo domaćinstava penzionera je najmanji, a udeo domaćinstava kvalifikovanih radnika najviši. I dalji razvoj socijalne strukture u tri područja Ljubljane, u kome učestvuje niz faktora: od položaja prema središtu grada, veličine i kvaliteta stambenog fonda, vlastništvo stanova do odnosa prema tercijarnim delatnostima itd., i taj dalji razvoj ne pokazuje veće promene.

U Mariboru je područje četvrte kategorije ograničeno na levu obalu Drave, dakle isključivo na stambene predele u centru grada, gde su već u prošlosti živeli isključivo službenici i zaposleni u središtu grada.

Zbog transformacije stare strukture su razlike u Mariboru u socijalnoj strukturi između područja obiteljskih kuća i područja velikih stambenih kuća doista velike. U prvom području je udeo najviših triju socijalnih grupa čak 64,4 %, a u drugom području samo 40,3 %, najviše zbog preseljavanja mladog stanovništva iz jednog u drugo područje.

U Smedeli u Kopru i u Novom Mestu, dakle u dva područja velikih zgrada, autohtono stanovništvo se je do sada prilično preselilo. Ipak su novi doseljenici još uvek iz triju najviših socijalnih grupa. Dalji razvoj dvaju područja ide u pravcu sporog povećavanja udela domaćinstava penzionera i kvalifikovanih radnika.

I u području obiteljskih kuća u Murskoj Soboti udeo domaćinstava penzionera se povećava. Ali zbog povoljne stambene strukture i mogućnosti adaptacije mlado stanovništvo se ne odseljava, pa se zbog toga povećava i udeo najviših socijalnih grupa, kao što je to primer u središtu Murske Sobote, u području sa najintenzivnijom gradnjom obiteljskih kuća i velikih stambenih zgrada.

Ni u jednu od ove četiri kategorije ne može ući područje na jugu Ljubljane, tj. područje sa najvećim udelom običnih obiteljskih i velikih stambenih kuća, a niti područje u centru Novog Mesta sa najvećim udelom velikih stambenih kuća, gde je oko 30 % domaćinstava penzionera i kvalifikovanih radnika. Gotovo jednaka socijalna struktura na ivici Ljubljane i u centru Novog Mesta posledica je različite veličine dva grada. Zbog brze gradnje u tom području Ljubljane, koja je povezana s promenama u vrednosti prostora, stambena struktura, a i socijalna struktura, jako su pomešane, a u centru Novog Mesta se zbog relativno povoljne stambene strukture, ambijenta i vlasništva stanova ovakva struktura održala iz prošlih godina.

III.

Ovaj prikaz socijalne strukture je trenutno stanje međusobnog uzročnog delovanja fizičke okolice, funkcijske strukture grada, razvoja grada, ekonomske jakosti grada, regije i funkcijske strukture regije i susednih centara. U starim središtima gradova smanjuje se broj stanovnika, smanjuje se broj članova familija i stanovništvo stari. Dolaze nove funkcije, koje i fizionomsko transformiraju stara središta. Gde do toga ne dolazi, kao npr. na Gornjem trgu u Ljubljani, u Škofjoj Loki i u Mariboru između Koroške ceste i Drave, socijalna struktura stanovništva se brzo pogoršava. I u drugim pretežno čistim stambenim delovima gradova promene socijalne strukture su vrlo velike. Iz najboljih stambenih uslova u malim gradovima najviše kvalifikovano stanovništvo se seli u veće centre, gde postoje bolje mogućnosti zapošljavanja. I velike stambene zgrade su u određenoj soci-

jalnoj strukturi samo stupanj na putu k obiteljskoj kući, a u najnovijim velikim stambenim zgradama dominira radnička struktura.

Vanredna socijalno-ekonomska (vertikalna) a s tim povezana i prostorna (horizontalna) mobilnost gradskog stvanovništva, naročito mlađeg, unosi velike kvalitetne promene u gradske strukture i vodi brznoj urbanizaciji predgrađa, a u poslednje vreme i prigrada, a vodi čak i divljim gradnjama. Socijalna diferencijacija u gradovima se povećava skoro isključivo na individualnoj osnovi i mogućnostima. Planirana urbanizacija prema tome nije samo u tlocrtu i određivanju građevinskih parcela, nego i u čitavoj prostornoj i ekonomskoj politici, zbog čega je potrebno poznavanje socijalne strukture i tendencija i mogućnosti daljeg razvitka.

Dr. Mirko Pak (Ljubljana)

THE SOCIOECONOMIC DIFFERENTIATION IN TOWNS OF SLOVENIA

I.

The first social-geographical studies of the population structures and of their relations to characteristics of urban space for Slovenian towns, were started about five years ago. Parts of the following towns were considered in this research: Ljubljana, Maribor, Celje, Murska Sobota, Kamnik, Koper, Novo mesto, Jesenice, Škofja Loka and Ravne. Altogether 33 sample areas in ten towns were analysed.³

This social geographical investigations of the structure of the population and of buildings in towns included a large complex of different inter-related elements. Some that could best serve the purpose were selected in order to provide most direct answers to the following questions: what is the spatial distribution of the social structure of population in towns; what are the relations between the social structure and the structure of buildings (viz. built-up areas); what are the directions of contemporary transformation and what are the trends of the transformation of the social structure related to changing values of particular parts of towns and of their functions; what is the impact of social differentiation on townscape in residential areas?

The main indicators used in the investigation were: the structure (type) of buildings, the structure of population (of the households) concerned; the mobility of population within specific social groups, the attitude of social groups to different types of dwellings and environment; the reaction of social groups to environment; the transformation of social groups and the transformation of the structure of buildings. Data on most selected indicators were collected by direct surveys based on questionnaires and on the mapping in the field of the quality of land utilization.

II.

This report on the social geographical differentiation in towns of Slovenia takes as the basis the spatial distribution of the social groups in the process of transformation. The households (in each sample area) were clas-

sified into six groups with regard to the activity of the heads of households:

1) pensioners, 2) unqualified workers and ancillary workers, 3) qualified workers and corresponding employees in the rank of office staff, 5) craftsmen, 6) employees with secondary and higher education and in key positions.

All thirty sample areas in ten towns under consideration were classified into five categories according to the predominant share of particular social groups:

- 1) areas with more than 40 % of the pensioners' households
- 2) areas with 30—40 % of the pensioners' households
- 3) areas with over 50 % of the households of qualified and unqualified workers
- 4) areas with more than 50 % of the employees' households (in the 4th and 6th group)
- 5) areas where no group (in the sense of the above classification) was predominant.

Because the existing social structure (and consequent social differentiation) is not a static condition but the result of a long-term evolution and a step in the further evolution and transformation of city quarters the categories described above reflect much more than merely a social structure. A quick comparison of the social structure with the structure of buildings points already at certain processes of interrelation between the social and the economic structures. On the diagrams I and II, a certain differentiation of the area is clearly observable. It is much stronger with regard to the structure of buildings while on the diagram I several factors tend to diminish it. Still, the concentration of areas with a rather high percentage of workers' households can well be identified on the diagram I; also, another smaller concentration of households of the three highest social groups is quite evident. The diagram II reveals a concentration of areas with a high share of older housing stock and another concentration of most recent stock and best housing conditions. There is a certain separation between the social structure and the structure of buildings in many areas as a result of several factors stemming from peoples' efforts to improve their environmental conditions.

The *first category* of areas (that with over 40 % of pensioners' households) is characteristic of the Gornji trg area (oldest part of the city) and of the old suburban quarter on marshy soil in Ljubljana; in Celje the old workers' houses quarter near a zincsmelter also belongs to this category. These areas are in fact more or less slums. The present social structure of these areas is largely the result of the historical circumstances leading to deterioration of such areas and to consequent change in the value of the housing stock and of the environment. The residential buildings, in the three quarters under consideration, are either old city houses (now mostly subdivided into flats) or simple one-family cottages or even barracks.

A high percentage of unqualified workers' households (over 20 % in the case of Gornji trg and the Celje quarters) is also typical. The structural characteristics of buildings make improvements virtually impossible and, in Celje, air-pollution also adds to the blight of the respective quarter. In the other quarter of this group, in the southern part of Ljubljana, space is

available for transformation and the share of the qualified worker's households is much higher (42 %), while that of the unqualified workers' households is decreasing. Numerous improvements of buildings are taking place which shows a change in the value of this area reflecting the quick development of the city as a whole.

The trends in the further course of transformations were identified by means of a comparison between the professional structure of the existing and former inhabitants in respective quarters as well as by considering the professions of parents and their grown-up children; by the degree of satisfaction with the dwellings viz. with the local environment; by analysing tendencies and realistic possibilities of people to move away. All evidence points at a further consolidation of the existing structure leading to an increased share of the pensioners' households and those of the unqualified workers in the Gornji trg and in the older Celje quarters; in the southern Ljubljana area stagnation of the pensioners' households is to be expected, linked with an increasing share of the qualified workers' households.

Eight sample areas (with 30 to 40 % of pensioners' households) were classified into the *second category*. It can be split into two sub-categories:

- a) areas with over 50 % of the workers' households
- b) areas with more than 20 % of the households of the three highest social groups (officials and craftsmen).

Three more areas belong to the first sub-category. These are the old city-core area of Maribor, and old parts of Ravne and Jesenice (both are industrial steel-towns). They were, analysed as areas of a distorted social structure. Another area, represented by the old agricultural-industrial part of Murska Sobota (characterised by both cottages and old tenement houses) should be also included into this sub-category. A share of the unqualified workers' households of close to 20 % and of about 35 % for qualified workers' households is common in all four areas.

Differentiation between the four areas appears with different possibilities for the transformation of the housing stock and physical environment. It is reflected, in particular, in the immigration of younger people. In the area of the old core of Maribor and in the heavily polluted area close to the steel-works in Jesenice the share of pensioners' households and that for the unqualified workers' households is increasing. The situation in the two areas of Ravne and Murska Sobota is better and this is reflected in a higher share of the higher social groups (15 %) as well as in the transformation of older housing stock and even in the construction of villa-type houses and flats.

In the above mentioned central part of Murska Sobota the land utilization is quickly changing; the remaining agricultural uses are supplanted by urban residential and recreational land utilization.

To the second sub-category (with 30 to 40 % of the pensioners' households) belong the old historical town centers of Kamnik and Škofja Loka, where there are no possibilities for improvements and new construction, and also the two workers suburbs in the southern part of Maribor, where the housing stock is better and possibilities exist for improvements. Variations in the value of these areas are manifested only in different shares of both groups of workers' households. The area where half of the dwellings are detached houses (in Maribor) shows an extremely low percentage

(5.8 %) of the unqualified workers' households. The social structure in this case is the result of the location of the area within the city and of its origin.

Seven areas were classified into the *third category*, with more than 50 % of workers' households, i. e. with a marked working-class structure. This category can be also split into two sub-categories:

- a) with less than 20 % of the households of the three higher social groups.
- b) with more than 20 % of such households.

Two areas in Kamnik, Koper and Škofja Loka and one area in Maribor were classified into the broad third category. All the four towns are largely industrial and Kamnik and Škofja Loka are also lying close to other industrial centers. None of the three areas considered in Murska Sobota and Novo mesto and non of the six sample areas of Ljubljana enter into a category with such a high share of the working class. The differences in the social structure of particular towns are largely the result of the economic structure of the towns and also the reflection of the structure of the wider region within which they are located.

The suburban part of Kamnik (Spodnje Perovo) and an area which is part of the old historical city-core of Maribor belong to the first sub-category. A very high share of the unqualified workers' households is characteristic of both areas.

The second sub-category includes one area in Kamnik and one in Škofja Loka, that are both built up mainly with newer detached houses; further, two areas in the town of Koper, both with old terrace housing and an area in Škofja Loka, built-up with modern flats. All these areas of over 35 % of the qualified workers' households are similar only if the social structure is considered; in all other respects of internal and external structure there are great differences. In the old area of Koper (above the port) the share of the unqualified workers' households is even 23 %, but since there are possibilities for improvements, the social structure is also slowly improving in that area. In general the areas included into the second sub-category have a relatively satisfactory social structure and offer possibilities for improvement and for transformation of the environmental and of the housing conditions in the sense of the adaptation to the economic structure of population. Such tendencies in development have caused a strong immigration.

The *fourth category* includes all areas with more than 40 % of all households within the three highest social groups. There are three such areas in Ljubljana, two in Murska Sobota viz. in Novo mesto, and a single one in Maribor and Koper.

Differences in the condition and type of the buildings between the three areas in Ljubljana are marked. (One is predominantly built-up with detached houses, one is mixed with flats and the third is solidly built-up with older large tenement houses.) In spite of great variation in the physical environment, there are only two different elements in the social structure. The share of the pensioners' households is lowest in the most recently built-up area of detached housing and flats, while that of the qualified workers' households is highest. There is no evidence for the assumption that the further evolution of the social structure will lead to significant changes, if factors such as location with regard to the city-center, the

quality of housing stock, ownership of dwellings, accessibility of services, etc. are examined.

The area in Maribor belonging to the fourth category lies entirely in the old part of the city that was traditionally the residential area for officials and those working in the city center itself.

Because of the transformed old structure in Maribor the differences in the social structure are great between the detached housing area and the area of large tenement houses. In the first section the share of the three highest social groups is as great as 64.4 % while it is only 40.3 % in the second section; this difference is mainly due to the migration of younger population from one section to the other.

In the Semedela suburb of Koper and in the area in Novo mesto, where blocks of flats are almost the only type of housing represented, the allochthonous population has largely moved away. Still, the more recent immigrants continue to come from the three highest social groups. The perspectives for the further evolution in those two areas are in a slow increase of the share of the pensioners' households and in that of the qualified workers' households.

The same trend can be observed in the area of detached housing in Murska Sobota. But, because housing conditions are fairly good and enough space remains for improvements the young population does not move away and the share of the three highest social groups is increasing. This is also the case with the other area in Murska Sobota, close to the center, which is built-up both with detached houses and blocks of flats.

The area to the south of the central part of Ljubljana, characterized by either cottages or large old tenement houses, cannot be included into any of the four categories; the same is true of old city core of Novo mesto, where old multifamily houses are predominant. In these areas some 30 % of the households belong to pensioners and qualified workers while the share of other social groups is smaller but rather even. No social group is really predominant. The strikingly similar social structure on the fringe of the city center in Ljubljana and in the old part of Novo mesto is the result of the differences in size of both towns. Because of rapid development in that part of Ljubljana related to changes in the value of the location, the types of buildings are very heterogeneous and the social structure is very mixed. In Novo mesto, however, the old structure persisted because the environmental and housing conditions are fairly good and because houses were mostly owner-occupied.

III.

This overview of the social structure refers to the existing situation which resulted from the interaction of the factors of the physical environment, of the functional structure of towns and of their development, of the level of economic development of the towns and of the functional structure of the respective hinterlands and, finally, of the influence of the surrounding towns. The population of old city-centers is generally decreasing, and so is the number of family members; the population is also growing older. New functions are being introduced with accompanying transformation of the townscape. Where new activities are not introduced a quick deterioration of the social structure sets in. This is the case at Gornji trg in Ljubljana, in old Škofja Loka and in Maribor in the stretch between the Drava

river and Koroška cesta. In other, mainly purely residential areas of towns, the changes in the social structure are usually very considerable. Population with higher qualification is migrating from the best environmental parts of small towns to bigger centers with better opportunities of employment. Even modern blocks of flats represent for people within certain social groups only a transitory step in search of the single-family house. The population of most recently built blocks of flats is predominantly of working class.

The extraordinary strong socio-economic (vertical) mobility and, linked to that, spatial (horizontal) mobility of urban population, in particular of young population, introduces great changes into the urban structures and leads to an accelerated urbanization of the suburbs and — during recent years — also of the urban fringe areas. Sometimes it takes the form of wild-cat construction. The social differentiation in towns is increasing almost entirely on the basis of individual decisions and possibilities. The planned urbanization is not reflected only in master plans and allocation of building lots but also in the social and economic policies; it is, therefore, necessary to study the social structure and the trends and possibilities of its further evolution.

Diskusija o referatu M. Paka

M. Panov

Iz referata je vidljiv značaj socialno-geografskih izučavanja, naročito kod velikih aglomeracija. Za nas je to utoliko interesantnije što socijalna diferencijacija u našim gradovima tek počinje i pomalo postaje faktor urbanog oblikovanja. Referent je primenio metode Münchenske škole, koji se i kod nas sve više upotrebljavaju. Pitanje je da li odgovaraju našim prilikama i u koliko je uopšte podela na šest socijalnih grupa prihvatljiva za naše socijalističke prilike. Inače smatram da je referat put za dalje izučavanje sociologije gradova.

I. Vrišer

Prenošenje stranih metoda u naše prilike može biti zbog naših specifičnosti u mnogim primjerima problematično.

A. Bulić

Socijalnu diferencijaciju jugoslavenskih gradova moći ćemo budućim popisom stanovništva i stanova u 1971 g. bolje osvijetliti. Očekujemo da ćemo popisom i kategoriziranjem stanova dobiti uvid do kakvih je promjena došlo snažnim doseljavanjem u gradove. Ta nekvalificirana i polukvalificirana radna snaga useljava se ili kupovala stare zgrade ili bez dozvole gradila sa skromnim sredstvima, ili najslabije stanove bez komunalija. Socijalni uslovi su u tim gradskim četvrtima, npr. u primorskim gradovima, daleko ispod prosječnog nivoa.

Q. Lleshi

Socijalna diferencijacija postoji u našim gradovima. To dokazuje već sama izgradnja, na jednoj strani vila, na drugoj kuća s niskim standardom. U nerazvijenim područjima može to biti čak upadljivije.

M. Sušić

Referent nam je dao na primeru Slovenije metodski pristup, koji možemo upotrebiti i drugde u Jugoslaviji. Kako je materija zajednička geografima i sociolozima, trebalo bi da unesemo više autonomnih geografskih pogleda u metodološki pristup (npr. u genezu, terensku praksu).

J. Čirić

Već na lanjskom simpoziju o urbanoj sociologiji postavilo mi se pitanje o saradnji sa drugim naukama, koje se bave sličnim problemima. Osnova geograf-

skog pristupa je proučavanje prostora i manifestiranje pojava u prostoru. Na žalost, dosta velik broj geografskih radova suviše se zadržava na negeografskim putevima.

M. Panov

Zbog aplikacije treba često zalaziti u stranu problematiku. Ali to ne znači da odustajemo od istraživanja geografskih faktora i prostora.

N. Marković

U referatu se upotrebljavaju pojmovi: »socijalne grupe«, »socijalna diferencijacija« itd. Ti pojmovi se u sociologiji drukčije interpretiraju. Nužne su precizne definicije upotrebljenih termina da bismo se mogli sporazumevati.

M. Sušić

Međunarodna geografska unija ima posebnu komisiju za geografsku terminologiju. Vodi je prof. Meynen iz Bad Godesberga, koji se već više puta obraćao na nas zbog saradnje. Na žalost, odziv je bio slab. Naš zaključni dokument treba da sadrži predlog uspostavljanja mreže saradnika za terminološka pitanja.

M. Pak

Metodologija mog referata izrađena je po Münchenskoj školi, a samo izvođenje grupiranja prilagođeno je potrebama naše zemlje. I u drugim državama, gde je problem socijalne diferencijacije izrazitiji i stariji, nisu kod grupiranja domaćinstava uspevali uključiti u analizu kvalitet i cenu stana, ambijent, lične prihode itd. U svom radu sam to pokušao i odmah naletio na mnoge probleme, npr. ljudi imaju kod nas sasvim različite prihode iz mnogobrojnih izvora.

Dobijeni rezultati imaju za geografiju aplikativnu vrednost, iako se baziraju na izučavanju socijalnih grupa; pokazuju nam kakav je uticaj socijalne diferencijacije na oblikovanju gradskog prostora.